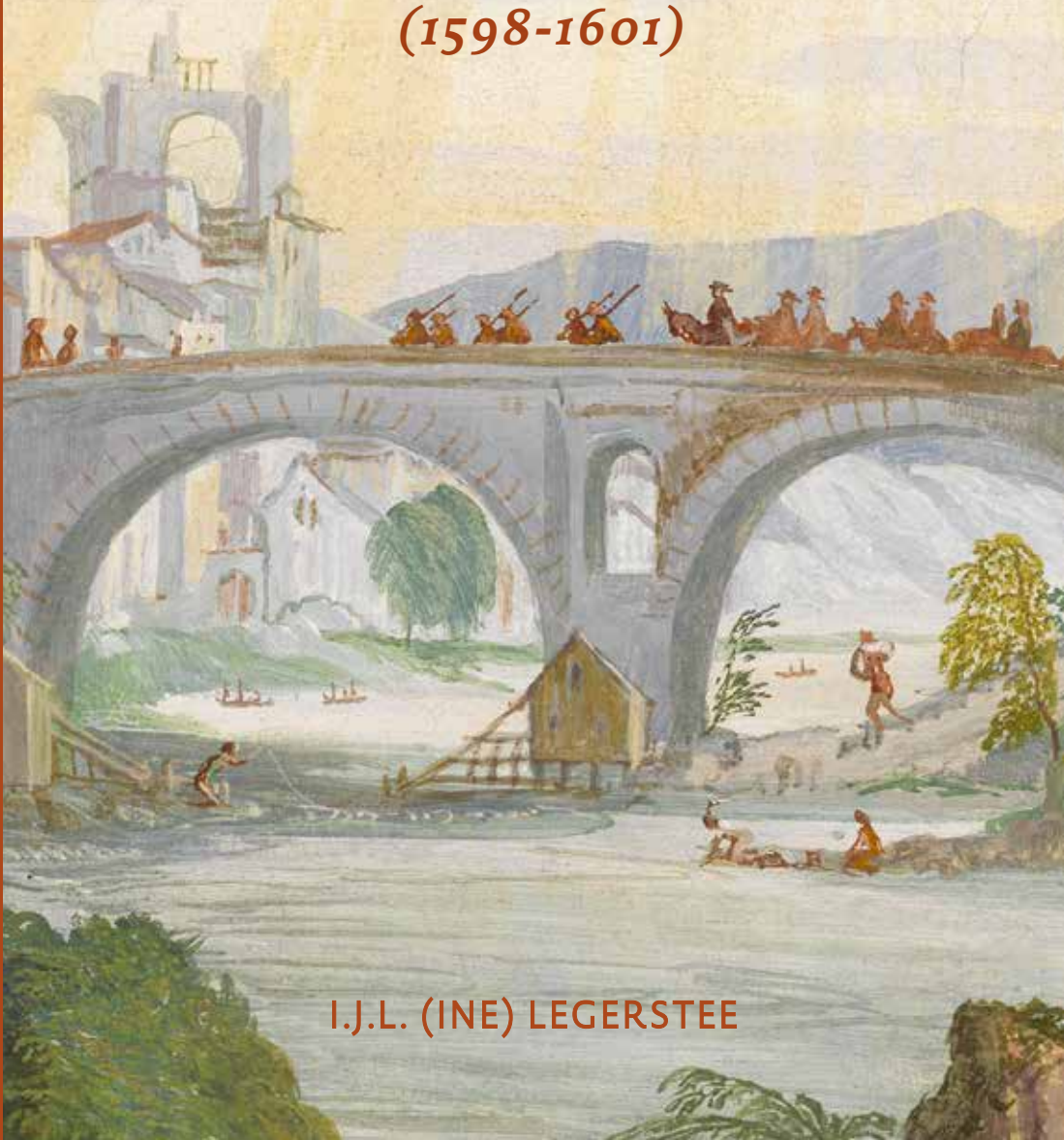


TUSSEN DE REGELS VAN DE *REIS-HEUCHENIS*

*De Grand Tour van P.C. Hooft
(1598-1601)*



I.J.L. (INE) LEGERSTEE

Tussen de regels van de Reis-Heuchenis

TUSSEN DE REGELS VAN DE *REIS-HEUCHENIS*

De Grand Tour van P.C. Hooft (1598-1601)

I.J.L. (INE) LEGERSTEE



Hilversum

Verloren

2024

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van
M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting.



Afbeelding op het omslag:
Paolo Caliari, genoemd il Veronese, fresco, ca. 1560,
Sala del Tribunale d'Amore, Villa Barbaro, Maser (Treviso).

© 2024 I.J.L. (Ine) Legerstee
Uitgeverij Verloren BV
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464551440

Omslagontwerp en opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
Cartografie: Eddie Poppe, Houten

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUD

Inleiding	7
Proloog	10
Deel I Tour & Entourage	21
La Rochelle	23
Parijs	32
Van Parijs naar Genua	41
Van Genua naar Venetië	52
Venetia met al zijn singulariteiten	63
Francesco Vrients	76
Carlo Helman alias Karel Hellemans	98
Naar Rome	106
Eeuwwisseling in Rome	114
Van Rome naar Napels & Pozzuoli en naar Toscane	127
In Florence	137
Terug in Venetië	157
Deel II Op zoek naar Isabelle	169
Isabella Hoens	171
Isabella Peeters alias Perez	183
Isabetta Fris	202
Deel III Retour	219
Afscheid van Francesco Vrients	221
De terugtocht	230
Epiloog	243
Dankwoord	261
Gedichten van P.C. Hooft	265
Literatuurlijst	267
Verantwoording afbeeldingen	275
Bijlagen	278
Index van persoonsnamen	283
Index van plaatsnamen	295

INLEIDING

De Reis-Heuchenis

De Reis-Heuchenis is een schriftje van losjes aan elkaar genaaide katernen waarin P.C. Hooft (1581-1647) verslag doet van de reis die hij maakte van 11 juni 1598 tot 8 mei 1601. Het schriftje wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en is slechts tweemaal in druk verschenen. De eerste keer als bijlage bij P.C. Hoofs Brieven door J. van Vloten in 1855-1857 en de tweede keer als P.C. Hoofs Reis-Heuchenis door J. de Lange in 1991. Van deze tweede 'naar de autograaf uitgegeven, ingeleide en toegelichte' Reis-Heuchenis ben ik uitgegaan als bron voor mijn boek.

In zijn reisverslag is de jonge Hooft niet alleen nogal kort van stof en laat hij veel onvermeld – waarnaar wij nu juist zo nieuwsgierig zijn –, hijzelf blijft vrijwel geheel buiten beeld. Slechts aan het begin, wanneer hij uit de Franse havenplaats La Rochelle vertrekt, noemt hij zichzelf voluit in de derde persoon enkelvoud: Pieter Corneliszoon Hooft. Sporadisch doemt hij in de tekst op in de eerste persoon meervoud: wij. Pluralis majestatis of slaat het op gezelschap? Dat laatste blijkt niet altijd duidelijk uit de context. Ofschoon hij zelf de hoofdpersoon is, houdt hij zijn aantekeningen en beschrijvingen zo objectief en concreet mogelijk. A posteriori nogal droog en dor, zoals wel opgemerkt is. Zoiets ontastbaars als muziek schittert bijvoorbeeld door afwezigheid en er valt niets te lezen over de gevaren onderweg. Hooft is wars van stoerdoenerij, terwijl andere zeventiende-eeuwse reizigers in hun dagboekantekeningen de gevaren juist overdreven om voor moedig versleten te worden. Hooft noteert amper iets over de weersomstandigheden, niets over zijn gezondheid, over wat hij at, over de manier waarop contact gelegd werd met vervoerders en herbergiers. Hij vermeldt geen namen van logementen, noch zijn kosten van levensonderhoud en andere praktische zaken. Over zijn bezigheden in de steden waar hij het langst verbleef en over zijn gemoedstoestand laat hij niets los. Kortom zijn reisdagboek was geschikt om aan derden, met name aan zijn ouders, te laten lezen zonder dat al te persoonlijke zaken prijsgegeven werden. Een soort gidsje. Alan Moss schrijft in dit verband:

Zo kunnen we met enige zekerheid stellen dat families zoals Huygens en Hooft, voor wie de educatiereis een gebruik was, de familiebibliotheek openstelden ter voorbereiding van jongere generaties reizigers.¹

1 A. Moss, *Gemaakt op reis. Nederlandse jongeren op reis in de zeventiende eeuw* (2023), 45.

Voor Hooft zelf diende de *Reis-Heuchenis* wellicht als geheugensteun aan de hand waarvan hij achteraf zijn ervaringen herinneren kon, een mnemotechnische kapstok waaraan hij zijn individuele beleving kon ophangen. Een achtergrond waartegen het leven zich afspeelde, een decor.

Drie rode draden

Op de bladzijden van dit boek tracht ik in te vullen wat tussen de regels van Hoofts relaas is gebleven. Om het in zijn eigen woorden uit te drukken: sommige ‘particulariteiten’ te verhalen ‘die minst daerin getocceert zijn.’² Soms refereer ik daarom aan de gidsjes die Hooft in de *Reis-Heuchenis* opnoemt of haal ik passages aan uit het levendige reisjournaal van Jan Martensz. Merens uit Hoorn, die eveneens rond 1600 op educatiereis was, en uit het dagboek van Arnout Hellemans Hooft, de zoon van Hooft, die vijftig jaar na zijn vader zijn Grand Tour maakte.

Met dit doel volg ik drie rode draden. Allereerst de leidraad van Hoofts tour door Frankrijk, Italië en Duitsland, waarbij tekstfragmenten uit de *Reis-Heuchenis* opklinken die ik nader belicht. De tweede rode draad is de reconstructie van Hoofts entourage en de identiteit van zijn reisgenoten en zijn gastheer. Daarbij sta ik en passant stil bij enkele, ogenschijnlijke bijfiguren, om het culturele milieu te beschrijven waarin hij terecht kwam, voor zover dit voor zijn latere werk en leven van belang is geweest.

Hooft noemt een dozijn namen van reisgenoten. Ik ben er niet in geslaagd hen allemaal te identificeren. Er moeten overigens tijdens de reis nog talloze andere personen geweest zijn met wie hij in contact kwam. Ik waag een poging enkelen onder hen aan de vergetelheid te onttrekken. Bovenal verdient Hoofts gastheer in Venetië, Francesco Vrients, het tot leven geroepen te worden. Hooft zou alles bij elkaar meer dan acht maanden bij hem logeren, waardoor het zwaartepunt van mijn studie bij Venetië is komen te liggen. Deze uitzonderlijke stad vormde tevens de achtergrond voor zijn liefdesgeschiedenis waarvan niets doorschemert in de *Reis-Heuchenis*.

In de delen ‘Tour & Entourage’ en ‘Retour’ komen deze twee draden doorgaans vervlochten voor. De derde rode draad, die van zijn liefdesgeschiedenis, duikt pas in het reisverhaal op tijdens de wintermaanden van 1599-1600 en is de kern waar alles om draait. In een apart deel van drie hoofdstukken, getiteld ‘Op zoek naar Isabelle’, probeer ik deze draad uit te spinnen in het verslag van mijn zoektocht naar de mysterieuze Isabelle. Zij schreef Hooft vanuit Venetië een brief in het Frans, die hij ontvangen heeft in Rome. Hij heeft deze brief voor altijd bewaard samen met de sonnetten, die erbij ingesloten waren.

2 J. de Lange, P.C. Hoofts *Reis-Heuchenis* (1991), 143, regel 588-589.

Etappes in mijlen

Hooft deelt zijn reisdagen over het algemeen in als volgt: M. staat voor 's ochtends (des morgens), N. voor 's middags ('s namiddags), A. voor 's avonds. M. staat overigens ook vaak voor 'aan het einde van de ochtend' ofwel 'onderbreking voor het middagmaal'.

De afgelegde dagafstanden hingen samen met het wisselen van de paarden, ongeacht of hij reisde met huurpaarden of met een postkoets. Vooral in Italië waren de posttrajecten redelijk goed uitgerust met faciliteiten. Bovendien geeft hij bij elke etappe van zijn tour de afstanden weer in mijlen. In Frankrijk was de mijl 4,45 km lang, in Italië 1,82 km, in Duitsland, evenals in de Nederlanden, 7,4 km.

Vlamingen en Duitsers

In de reconstructie van zijn entourage in de steden waar hij lang vertoefde is vaak sprake van 'Vlamingen'. Met deze term worden zowel Zuid- als Noord-Nederlanders bedoeld. In Frankrijk werden zij immers *Flamands* genoemd en in Italië *fiamminghi*. Zo kon een Vlaming behalve uit het eigenlijke Vlaanderen ook uit Noord-Holland of Friesland komen en zelfs uit Douai, wat heden tot Noord-Frankrijk behoort. Verder worden de Nederlanders door Hooft wel aangeduid als Duitsers en de Nederlandse taal als Duits. Zowel de term 'Vlaams' als de term 'Duits' slaan in wezen op het Noord-Europese cultuurgebied in tegenstelling tot het Mediterrane. Een enkele keer zorgt dit gebruik voor verwarring.

Speurtocht

In de proloog en epiloog komt als omlijsting mijn eigen reis aan bod: de fietstocht die ik maakte van 11 juni 1978 tot 3 augustus 1979 met de bedoeling Hoofts sporen na te trekken. Mijn reisindrukken zijn dan ook in de ik-vorm geschreven. In de proloog passeren de aanleiding voor mijn tocht en de voorbereidingen de revue, alsmede een inleiding op Hoofts leven en werk. In de epiloog blik ik bovendien terug op mijn onderzoek in Venetië in de jaren na mijn reis en trek ik mijn conclusies. De hoofdstukken onder de noemers 'Tour & Entourage', 'Op zoek naar Isabelle' en 'Retour' heb ik daarentegen onpersoonlijk gehouden.

Venetië, februari 2024

PROLOOG

Een avontuurlijk project

Hoe kwam ik op het idee de reis na te fietsen, die P.C. Hooft maakte rond zijn 18^e? Waarom juist Hooft? Was ik soms buitengewoon gegrepen door deze dichter? Kwam het doordat we op ons schoolreisje met de lagere school het Muiderslot zouden bezoeken, maar pas na sluitingstijd arriveerden, zodat het kasteel ongenaakbaar bleef? We waren op de bloemenveiling van Aalsmeer geweest en hadden erg lang vliegtuigen gekeken op het panorama-terras van Schiphol en waren verlaat. Was mijn nieuwsgierigheid naar de illustere slotvoogd gewekt doordat het hek dicht was gebleven? Of had het misschien te maken met het sonnet ‘Wanneer de vorst des lichts slaat aan de gulden tomen ...’, dat ik op mijn eindexamen voorgeschoteld kreeg om te verklaren? Nee, in feite is de keuze op de *Reis-Heuchenis* gevallen doordat onze docent aan de Universiteit van Nijmegen in de les vertelde over zijn medewerking aan de uitgave van Hoofts complete *Briefwisseling*.

Meestal zaten we met alle pakweg twintig studenten Italiaanse taal- en letterkunde uit verschillende jaren bij elkaar tijdens de colleges. Het tempo van de les in het vertalen lag dikwijls al na een kwartier voor mij als beginneling te hoog om bij te benen. Op de zesde verdieping konden de ramen niet open, terwijl er stevig gerookt werd, zelfs sigaren. Snakkend naar frisse lucht en vrijheid dwaalde ik af en in gedachten rijpte langzamerhand mijn plan om een reisdagboek na te fietsen. Onderweg wilde ik schrijven, foto’s maken, meer te weten komen en tekenen. Ik had immers al een voltooide opleiding aan de Kunstacademie achter de rug. De *Reis-Heuchenis* van Hooft leende er zich uitstekend voor: een tocht door Frankrijk en vooral Italië, met langer oponthoud in La Rochelle, Parijs, Venetië, Rome en Florence.

Met het oog op deze avontuurlijke onderneming wijdde ik me de rest van het schooljaar aan de voorbereidingen. In plaats van de trein te nemen tussen Arnhem en Nijmegen wanneer ik naar college ging, deed ik de afstand op de fiets om alvast wat te trainen. Ruime fietstassen bezat ik reeds, evenals de nodige gereedschappen, want het was niet de eerste keer dat ik een lange ronde in het buitenland ging fietsen. Nog nooit eerder was ik echter van huis af vertrokken, voor zolang en in mijn eentje.

1 J. Koppenol en T. van Strien (eds.), P.C. Hooft *De gedichten* (2012), 204.



Het spaarbankboekje waar mijn grootvader vanaf mijn geboorte alle stuivers opzette die hij in handen kreeg, werd met zijn goedkeuring aangesproken en bestemd voor de reis. Dat bedrag liet ik omzetten in reischeques van de ANWB. Om tijdens de reis over enige inkomsten te beschikken legde ik contact met redacteur K.L. Poll van het NRC en sprak af stukjes over mijn tocht en over de verwachte vondsten op te sturen ter publicatie. Ook de *Amhemse Courant* stelde ik op de hoogte van mijn voorstellen. Het resulteerde in een interview kort voor mijn vertrek, dat geïllustreerd werd met een foto van mij tegen de achtergrond van het zelfportret dat ik op de wand van mijn studentenkamer had geschilderd (met goedvinden van de nieuwe bewoonster) voordat ik de huur had opgezegd. Mijn schamele inboedel had ik ondergebracht bij familie en vrienden.

Ik verdiepte me in Hooft door uit allerlei bronnen, boeken en bloemlezingen zoveel mogelijk gegevens bij elkaar te sprokkelen. In de Openbare Bibliotheek maakte ik fotokopieën van de tot dan toe enige uitgave van de *Reis-Heuchenis* van J. van Vloten uit 1855/1857. Er achterop schreef ik beknopt de nodige aantekeningen om mee te nemen op reis. Tevens raadpleegde ik het begin van het kort tevoren verschenen eerste deel van *De Briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*, verzorgd door H.W. van Tricht (1897-1982) met betrekking tot de verzonden en ontvangen brieven uit zijn vroege jaren.²

Pieter Corneliszoon Hooft

De gedurende zijn reis nog minderjarige Hooft (meerderjarig was een man destijds wanneer hij 25 jaar werd) geldt als een van de eerste Nederlanders die op Grand Tour ging en hij is wellicht de bekendste. Aan het einde van de zestiende eeuw was het in welgestelde regentenfamilies gewoonte geworden de zoons op reis te sturen, de wereld in, ter voltooiing van hun opleiding en vorming. Ondanks alle risico's en gevaren die overal op de loer lagen, was men van het nut van een educatiereis door het buitenland overtuigd en werden de nog jonge jongens erop uitgezonden, al dan niet vergezeld van een mentor.

Vader Cornelis Pieterszoon Hooft was een succesvol koopman, die bovendien 42 jaar lang zitting had in de vroedschap van Amsterdam en er verscheidene malen één van de burgemeesters was. Hij wordt gezien als een integer iemand, die zelf vanaf zijn 21^e vijf jaar als balling had doorgebracht aan de Oostzee als koopmansgezel. Terugglokkend vatte Joost van den Vondel zijn persoon samen als: 'een hoofd vol kreuken, een geweten zonder rimpel'.³

² H.W. van Tricht e.a., *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*, deel 1 (1976).

³ H.W. van Tricht, *Het Leven van P.C. Hooft* (1980), 21. Zie: Joost van den Vondel, 'Roskam Aen den Heer Hoofd, Drost van Muyden', in: *De werken van Vondel*. Deel 3, 1627-1640 (1929).

Het familiebedrijf van de Hoofts was groot geworden door handel in graan, olie en haring in de Zaanstreek. Cornelis Pieterszoon Hooft had nog rijker kunnen worden dan hij was, indien hij zich ingelaten had met de Oost-Indië vaart. Hij schuwde ‘mid-delen van groot profijt’ en had er de voorkeur aan gegeven bij te dragen aan het stadsbestuur.⁴ Zijn echtgenote was Anna Jacobsdochter Blaeu, die eveneens afkomstig was uit een milieu van haringhandelaren. De beroemde cartograaf, globemaker en uitgever Willem Janszoon Blaeu (1571-1638) was haar volle neef. Willem Blaeu had na een betrekking als klerk en timmerman bij Cornelis Hooft, de vislucht vaarwelgezegd en was in 1594 in de leer gegaan bij de beroemde astronoom Tycho Brahe in Denemarken. De Blaeu’s waren doopsgezind, Cornelis Hooft was daarentegen bij geen enkel kerkgenootschap aangesloten.

Pieter, de oudste zoon van Cornelis Hooft, werd op 16 maart 1581 geboren, hij bezocht de Latijnse school en had thuis veel boeken tot zijn beschikking. Reeds voor zijn educatiereis waren hij en zijn vader bij een rederijderskamer aangesloten, de Eglentier, die als motto had ‘In Liefde Bloeiende’. Hendrik Laurenszoon Spiegel hoorde tot de oprichters en wordt wel beschouwd als P.C. Hoofts mentor. De jonge Hooft had toentertijd al een toneelstuk (Achilles en Polyxena) en enkele sonnetten geschreven.⁵ Desondanks neemt men aan dat hij voor de handel bestemd was, en daarom op 11 juni 1598 per schip naar de Franse havenplaats La Rochelle gezonden werd. Daar hield een ander lid van de familie Hooft, Pieter Janszoon, kantoor. Hooft heeft hier ongeveer een half jaar doorgebracht, voordat op 4 februari 1599 zijn Grand Tour aanvangt. Hij spreekt dan al vloeiend Frans.

Hoofts Grand Tour

Na een tocht van twee weken vanaf La Rochelle bereikt hij Parijs, waar hij een kleine twee maanden doorbrengt met tussendoor een uitstapje van een paar dagen naar Rouen. Over Lyon, Avignon en Aix-en-Provence gaat het naar Marseille waar hij een maand oponthoud heeft, aangezien ‘de Turk op see was’: men kon niet scheepgaan doordat de Turkse vloot de kust onveilig maakte.⁶ Na zes dagen varen kwam de *barque* in Genua aan, doch men mocht pas na enige dagen aan land gaan vanwege het vermoeden dat er pest aan boord van het scheepje heerste. Hij blijft er kort, evenals in Milaan, en komt op 21 juli in Padua aan, waar hij een maand vertoeft alvorens door te reizen naar Venetië. Hier logeert Hooft een kleine drieënhalve maand bij de koopman Francesco Vrients. Begin december trekt hij verder ‘te water’ tot Ferrara, om zich vervolgens via Bologna en Florence naar Rome te begeven. Hij maakt daar de aanvang

4 Van Tricht, *Het Leven van P.C. Hooft*, 22.

5 Idem, 26, 27 en noot 15 bij hoofdstuk 1; Koppenol en Van Strien, *P.C. Hooft. De gedichten*, 7-15.

6 De Lange, *P.C. Hoofts Reis-Heuchenis*, 124, regel 473.

van het Heilige Jaar 1600 mee. Na bijna een maand gaat het voort naar Napels, en na een week of vier keert hij terug in Rome. Over Siena, Pisa, Livorno, Lucca en Pistoia bereikt Hooft op 10 maart 1600 opnieuw Florence. Vanuit deze stad stuurt hij in juli de *Rijmbrief* aan zijn oude vrienden van de Rederijkerskamer, met daarin de belofte na weinig weken terug te keren naar zijn vaderland.

Florence boeit hem evenwel dermate, dat hij er uiteindelijk in totaal zeven maanden zal doorbrengen. Op de terugweg voert zijn tocht hem nogmaals naar Venetië, wederom naar Vrients' huis. Hij maakt er de jaarwisseling en zijn twintigste verjaardag mee, voor hij eind maart 1601, vijf maanden later, huiswaarts keert. Dan gaat het snel: Bolzano, Augsburg, Nürnberg, Frankfort, een omtrekkende beweging pal naar het noorden via Kassel en Hannover, vervolgens Oldenburg en Bremen, Groningen en Leeuwarden. Vanaf Harlingen met het veerschip naar Amsterdam. Zijn 'gewenscht vaderlant' ontvangt hem thuis op 8 mei 1601 na een tour van bijna drie jaar.⁷

De Rijmbrief en Chanson à Madame

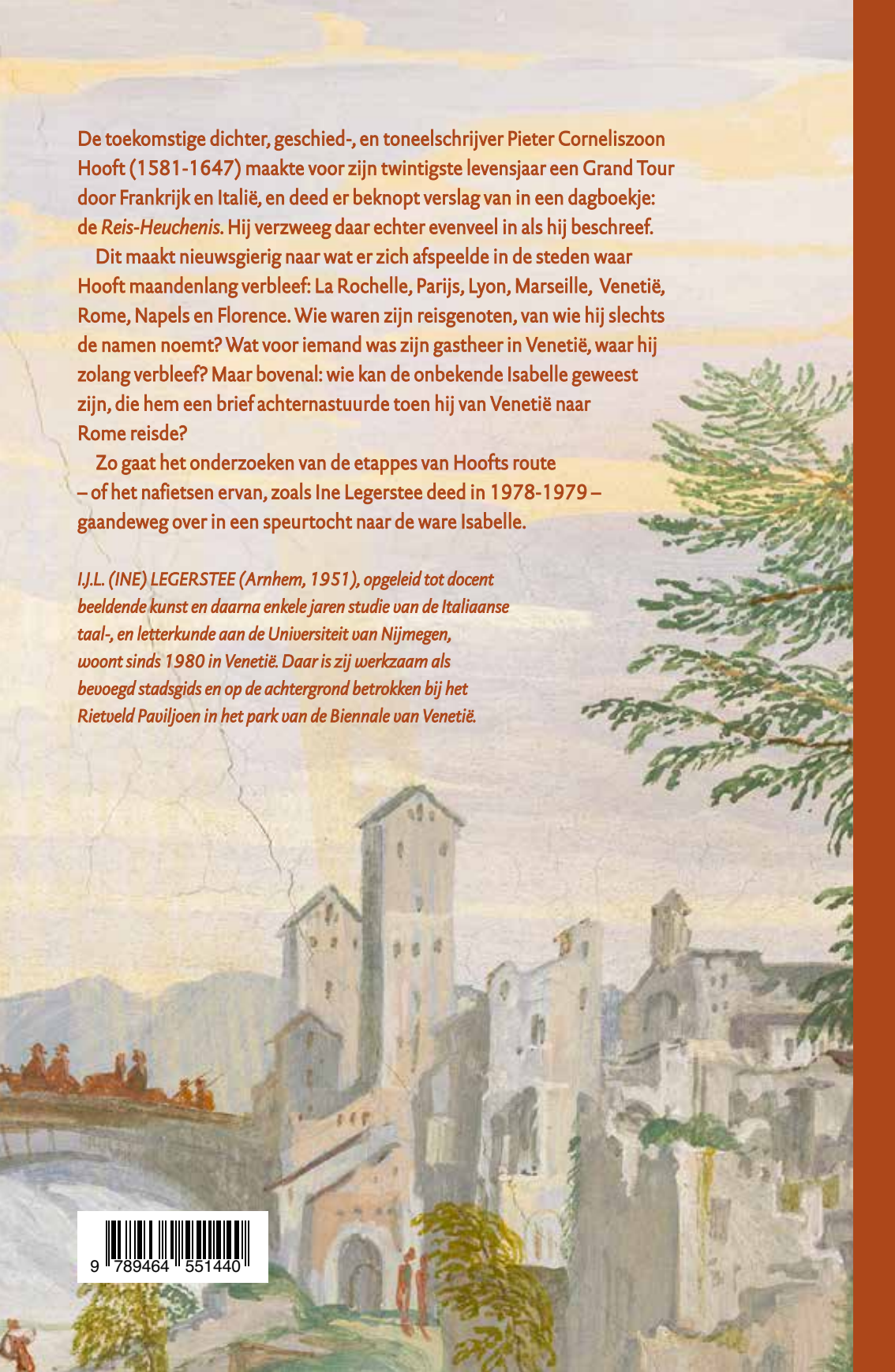
De prozaïsche *Reis-Heuchenis* heeft een poëtische tegenhanger in de *Rijmbrief*, waarin Hooft, geïnspireerd door het culturele klimaat van Florence, zijn draai als dichter terugvond. Hij laat er de Italiaanse steden de revue passeren in dezelfde volgorde als hij ze op zijn reis tegenkwam, en brengt een hommage aan dichters en schrijvers in het Latijn (Titus Livius, Vergilius, Ovidius, Horatius en Cicero) en in de volkstaal (Pietro Bembo, Ludovico Ariosto, Jacopo Sannazzaro, Francesco Petrarca en Dante Alighieri). In Venetië vloeit er opnieuw een gedicht uit zijn pen, een lied getiteld *Chanson à Madame*. Hooft verwoordt het verdriet om een verloren liefde, voordat hij afscheid neemt van de stad in het water en de terugreis aanvaardt. Het tastbare aandenken aan zijn romance tijdens zijn eerste Venetiaanse verblijf draagt hij sinds de kerstdagen van 1599 in Rome met zich mee: een in het Frans geschreven brief van ene Isabelle met twee daarbij horende sonnetten. Hooft zou de brief van zijn geliefde zijn leven lang bewaren.

Na de reis

Kon Hooft na thuiskomst zijn draai vinden op een kantoorstuk? Hij zet zich al gauw aan het schrijven van het schouwspel 'Theseus en Ariadne'. Van Tricht merkt op 'merkwaardigerwijs is er onder de kenners van Hooft iets als een communis opinio over zijn persoonlijke betrokkenheid bij Ariadne'.⁸ De keuze voor juist deze geschie-

⁷ Idem, 228, regel 1050.

⁸ Van Tricht, *Het Leven van P.C. Hooft*, 38; vgl. het sonnet uit 'Theseus en Ariadne', regels 337-350 uit 1602, 'Weg zoete zotternij' [...], in *Gedichten*.

The background of the page is a painting of a town, likely Venice, featuring a prominent tall tower, a bridge over a river, and various buildings. The style is impressionistic with visible brushstrokes. The sky is a mix of light blue and yellow, suggesting a bright day. In the foreground, there are some green plants and a small figure. The overall mood is historical and scenic.

De toekomstige dichter, geschied-, en toneelschrijver Pieter Corneliszoon Hooft (1581-1647) maakte voor zijn twintigste levensjaar een Grand Tour door Frankrijk en Italië, en deed er beknopt verslag van in een dagboekje: de *Reis-Heuchenis*. Hij verzweeg daar echter evenveel in als hij beschreef.

Dit maakt nieuwsgierig naar wat er zich afspeelde in de steden waar Hooft maandenlang verbleef: La Rochelle, Parijs, Lyon, Marseille, Venetië, Rome, Napels en Florence. Wie waren zijn reisgenoten, van wie hij slechts de namen noemt? Wat voor iemand was zijn gastheer in Venetië, waar hij zolang verbleef? Maar bovenal: wie kan de onbekende Isabelle geweest zijn, die hem een brief achternastuurde toen hij van Venetië naar Rome reisde?

Zo gaat het onderzoeken van de etappes van Hoofts route – of het nafietsen ervan, zoals Ine Legerstee deed in 1978-1979 – gaandeweg over in een speurtocht naar de ware Isabelle.

I.J.L. (INE) LEGERSTEE (Arnhem, 1951), opgeleid tot docent beeldende kunst en daarna enkele jaren studie van de Italiaanse taal-, en letterkunde aan de Universiteit van Nijmegen, woont sinds 1980 in Venetië. Daar is zij werkzaam als bevoegd stadsgids en op de achtergrond betrokken bij het Rietveld Paviljoen in het park van de Biennale van Venetië.



9 789464 551440